

**DEDEM KORKUT KİTABI'NDA /-(y)An+dA/ ZARF-FİİL EKİNDEN
FARKLI OLARAK /-(y)An/ + /dA/ YAPILARI**

Dr. Muharrem DAŞDEMİR*

Bugün Azerî Türkçesinde ve bazı Doğu Anadolu ağızlarında görülen /-(y)An+dA/ zarf-fiil eki, /-(y)An/ sıfat-fiil eki ile **bulunma hâli** (zamanda) eki olan /+dA/'nın kalıcı olarak birleşmesinden doğmuştur.¹ Bundan dolayı bu zarf-fiil eki, açık bir şekilde **zamanda eşitlik** anlamı taşır. Bu eki biz, standart Türkiye Türkçesinde /-Tiğl + zaman/, /-Tiğ+I+n+dA/ veya /-(y)Inca/ biçim birimleriyle karşılız. Ek, bu işleviyle **Dedem Korkut Kitabı**'nda da vardır. Muharrem Ergin neşrinden² aldığımız aşağıdaki örnekler bu zarf-fiilin **Dedem Korkut Kitabı**'ndaki kullanımlarını göstermektedir:

Yad oğul şaklamağ-ile oğul olmaz, böyüende şalur gider, gördüm dimez.
(ERGİN 73/19-74/1)

Çalışanda kara polat öz kılıcuñ gedilmesün... (ERGİN 94/25)
Birin atanda ikisin için yıkdı, ikisini atanda için dördin yıkdı.
(ERGİN 98/23-24)

Karanku aışam olanda günü foğan
Kar ile yağmur yağanda er kibi furan (ERGİN 101/18-19)
... Acığı tutanda bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlu Bügdüz Emen...
(ERGİN 113/15-16)

Kalabalık kâfire girende
Allah Ta'âla senüñ oğluña fırsat vırsün (ERGİN 121/9-10)

Oğ atanda men seniñ oğunı yarmadum-mı (ERGİN 149/18)

Kara başuña düşende gerek olur (ERGİN 160/1)

* Atatürk Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü araştırma görevlisi.

¹ Muharrem Ergin, *Azerî Türkçesi*, Ebru Yay., 2.bs., İstanbul, 1981, s.92-93.

² Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I: Giriş-Metin-Faksimile*, TDK Yay., 4.bs., Ankara, 1997. Örneklerin sonundaki rakamlar sayfa ve satır numaralarını göstermektedir.

Fakat **Dedem Korkut Kitabı**'nda bazı ifadeler vardır ki bunlarda /-(Y)An+da/ zarf-fiil ekiyle aynı şekilde yazılmış harf öbeklerini zamanda eşitlik işleviyle bağdaştırmak çok güçtür. Örneğin, bağlamı (dış bağlamı, İng. situation) içerisinde şu metin parçasını ele alalım: Yurdu *kâfirler* tarafından yağmalanan, anası ve kırk yoldaşıyla birlikte esir edilen kahraman (*Uruz*), öldürülmek üzereyken geride bıraktıklarını düşünerek şöyle der:

1. Metin

Tavla tavla bağlananda atuma yazuh
Kartaş diyü saklayanda yoldaşuma yazuh
Yumruğumda talbinanda şahin kuşuma yazuh
Yeter ile tutunda tazıma yazuh
Biglige toymadın özüme yazuh
Yigitlige usanmadın canuma yazuh (ERGİN 109/12-17)

Metinde koyu renkle gösterdiğimiz yerlerde geçen harf öbeklerini (نده / یانده / انه) zarf-fiil eki olarak aldığımızda ortaya çıkan anlam şudur:

Tavla tavla bağlanınca atıma yazık
Kardeş diye saklayınca yoldaşıma yazık
Yumruğumda çırpınca şahin kuşuma yazık
Yetişir yetişmez tutunca tazıma yazık
Beyliğe doymadan [ölen] kendime yazık
Yigitlikten usanmadan [ölen] canıma yazık

Metni böyle anlayınca anlam bakımından bazı uyumsuzluklar ortaya çıkmaktadır: Tavla tavla bağlanınca atlara, kardeş diye saklayınca yoldaşlara, yumruktaki çırpınca şahine, yetişir yetişmez tutunca tazıya niye yazık olsun? Bunlar üzülmeyi, hayıflanmayı gerektirecek özellikler midir? Bilakis bunlar sevinilecek durum ve niteliklerdir. Diğer yandan **Vatikan Nüshası**'ndaki *yumruğumda* (89a/9) biçimi doğru ise³ ikinci bir anlam uyumsuzluğu daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü kahraman az sonra öldürülecektir. Dolayısıyla şahininin bir daha yumruğunda çırpınması olası değildir.

Dedem Korkut Kitabı'nın değişik yerlerinde geçen bu tür ifadelerdeki anlam uyumsuzluklarını gören bazı araştırmacılar farklı okuma denemelerine veya

³ **Dresden Nüshası**'nda bu kelime *yumruğumda* (30a/5) biçiminde yazılmıştır.

metin kurgularına giderek bu uyumsuzlukları gidermeye çalışmışlardır. Örneğin yukarıdaki metinde geçen *şaklayanda* kelimesi, *Vatikan Nüshası*'nda açıkça Muharrem Ergin'in okuyuşunu doğrular biçimde hareketlendirildiği halde (89a/9), çoğu araştırmacı bunu *şıklayanda* / *sıglayanda* 'ağlayınca, ağlayıp sızlayınca' şeklinde okumaya çalışmıştır.⁴ Bazı araştırmacılar ise çevriyazılı veya sadeleştirilmiş kitaplarında bu kısmı ya tamamen ya da kısmen metin kurgularından çıkarmışlardır.⁵

Konuya açıklık getirmek üzere başka bir metin parçası üzerinde duralım:

2. Metin

Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı
İvden çıkup yorıyanda selvi boylum
Topuğında sarmaşanda kara saçlum
Kurulu yaya beñzer çatma kaşlum

...

(ERGİN 79/12-15)

Tıpkı birinci metinde olduğu gibi bu metinde de söz konusu harf öbeklerini zarf-fiil eki olarak değerlendirdiğimizde mantık dışı bir önermeyle karşılaşmaktayız: Hitap edilen kadın (*Dirse Hanın* hatunu), "evden çıkıp yürüyünce" servi boylu ve saçlı "topuğunun üzerinde büklüm büklüm olunca" kara saçlı olmaktadır. Oysa servi boylu olma niteliği evden çıkıp yürümeye, kara saçlı olma niteliği de saçın topuk üzerinde kıvrılmasına bağlı değildir.

Bu anlam uyumsuzluğunu dikkate alan Orhan Şaik Gökyay, izahı daha güç olan "*Topuğında sarmaşanda kara saçlum*" mısraını transliterasyon metnine⁶ aldığı hâlde sadeleştirilmiş kitabına almamıştır.⁷

⁴ Bk. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, MEB Yay., 2.bs., İstanbul, 2000, s.26; Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, YKY Yay., 1.bs., İstanbul, 2001, s.61; Ferhad ZEYNALOV-Samet ELİZADE, *Kitabi-Dede Gorgud*, Yazıcı, Bakı, 1988, s.48; Hemid ARASLI, *Kitabi-Dede Gorgud*, Gençlik, Bakı, 1977, s.40.

⁵ Bk. Meti KÖSEYEV, *Gorkut Ata*, "Türkmenistan" Neşriyatı, Aşgabat, 1990, s. 53; Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., İstanbul, 1976, s. 37; Cevdet Kudret, *Bugünkü Türkçemizle Dede Korkut Hikâyeleri*, Varlık Yay., 6. bs., İstanbul, 1980, s. 42.

⁶ *Dedem Korkudun Kitabı*, s.5.

⁷ *Dede Korkut Hikâyeleri*, s. 3

Oysa, bu tür ifadelerin bizce makul bir açıklaması vardır: Kanaatimizce, bu tür ifadelerde geçen نده / انه / يانه harf öbeklerini oluşturan biçim birimler, zarf-fiil eki değil, /-(y)An/ sıfat-fiil eki ile /da/ edatıdır. Bundan dolayı bu biçim birimlerin içinde yer aldığı ifadeler zaman tümleci değil, **niteleme blokları** olarak değerlendirilmelidir. Nitekim araştırmacıların bir kısmı, sadeleştirilmiş metinlerinde bu tür ifadelerin geçtiği yerlerde niteleme bloklarına başvurmuşlardır. Örneğin, birinci metni Ferhad ZEYNALOV-Samet ELİZADE şu şekilde standart Azerî Türkçesine aktarmıştır:⁸

Tövle-tövle bağlanan atlarımdan héyf!

"Gardaş" déye sızlayan yoldaşlarımdan héyf!

Yumruğumda ganad çalan şahin guşumdan héyf!

Yeter ile tutan kimi tazılarımdan héyf!

Beylikden doymadım, özümden héyf!

İgidlikden yorulmayan canımdan héyf!

Dikkatlere sunmaya çalıştığımız ifadeleri bizim savunduğumuza yakın biçimde standart Türkiye Türkçesine aktaran araştırmacılar da vardır: Bazı mısraları atlama ve *saklayan* kelimesini *sıklayan* şeklinde yorumlama yanlışına düşseler de Cevdet Kudret⁹ ve Mustafa Miyasoğlu¹⁰ bu metnin bütününe doğru anlamış ve üzerinde durduğumuz ifadeleri niteleme bloklarıyla standart Türkiye Türkçesine aktarmışlardır:

Tavla tavla bağlanan atıma yazık!

"Kardeş" diye ağlayan yoldaşıma yazık!

Beyliğe doymayan özüme yazık!

Yiğitliğe usanmayan canıma yazık!

⁸ Kitabi-Dede Gorgud, s.146.

⁹ Dede Korkut Hikâyeleri, s.42.

¹⁰ Mustafa MİYASOĞLU, Dede Korkut Kitabı, Akçağ Yay., 3. bs., Ankara, 1999, s. 60.

Bu durumda bu tür ifadelerin içinde yer aldığı metinlerin doğru çevriyazılı şekilleri bizce şu şekilde olmalıdır:¹¹

*Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı
İvden çıkup yorıyan-da selvi boylum*

Topuğında şarmaşan-da kara saçlum

Kurulu yaya beñzer çatma kaşlum

...

Dresden Nüshası (D) 8a/8-10

*Tavla tavlâ bağlanan-da atuma yazuh
Kartaş [diyü] şaklayan-da yoldaşuma yazuh
Yumruğumdâ¹² talbunan-da şahin kuşuma yazuh
Yeter ile tutan-da [tazıma] yazuh
Biglige toymadin özümeye yazuh
Yigitlige uşanmadın cānuma yazuh* **D 30a/4-8**

...

Ağ çıkarup kara geyen kızlar

*Bağır kibi üginen-de yoğurtdan ne var
Kara şakaç altında gömeçden ne var*

...

D 54b/6-8

*Alar şabāh şapa yirde dikilen-de ağ-ban ivlü
Atlas-ile yapılan-da gök şayvanlu
Tavla tavlâ çekilen-de şahbāz atlu
Çağuruban dād viren-de bol çavuşlu
Yaykandüğında yağ dökilen bol ni'metlü¹³*

...

D 56b/12-57a/2

*Kaytabanum güden-de şarvanum mısın
Kara çoçum¹⁴ güden-de ilkıçım mısın*

¹¹ Köşeli parantez içinde verilen kısımlar **Vatikan Nüshası**'ndan alınmıştır.

¹² Bu kelimeyi **Vatikan Nüshası**'ndaki (89a/9) biçimiyle aldık.

¹³ Bu mısra **Vatikan Nüshası**'nda önceki mısralara benzer şekilde kurulmuştur:

Yağ dökülen-de bol ni'metlü **Vatikan 79b/9**.

Ağayılım güden-de çobanum mısın
Ƙulağumda şorşayan nāyibüm misin
Bişikde koyup gıtdüğüm Ƙardaşçugum mısın
Yigit digil maña

... D 136b/1-4

Ƙaytabanuñ güden-de şarvanuñam
Ƙara Ƙoçuñ güden-de ilƘçınam
Bişikde koyup gıtdüğün Ƙardaşuñam D 136b/9-10

Bu ifadelerdeki /+dA/ edatının /-(y)An/ sıfat-fiiline bitişik yazılması, onu edat olarak almamıza engel teşkil etmez. Zira **Dedem Korkut Kitabı'**nda /+dA/ edatı ünsüzle biten kelimelerden sonra genellikle kendinden önceki kelimeye bitişik yazılmıştır. Muharrem Ergin bu bitişik yazımı göstermek için edatla kelime arasına kısa çizgi (-) işareti koymuştur:

... *Biñ-de* (بيكده) *Ƙuyruksuz Ƙulaqsuz köpet getirün...* (ERGİN 127/3)

Hay Dede Sultān, Tañrı bunuñ semüzin de alsun, aruğın-da (اروغنده)
alsun... (ERGİN 129/1-2)

Menüm-de (منمده) *içinde odam var* (ERGİN 93/24)

Oğul-da (اوغلده) *Ƙılıç Ƙuşanur baba gayreti-y-içün* (ERGİN 160/7)

Bizi böyle düşünmeye zorlayan sebeplerden biri de **Dedem Korkut Kitabı'**nda bilhassa manzumelerde görülen **söz dizimsel paralelizmdir**.¹⁵ Şöyle ki söz konusu ifadelerin geçtiği mısralara paralel olarak oluşturulmuş sonraki mısralarda /-(y)An/ + /dA/ ek-edatlarının bulunduğu ifadelerin yerinde genellikle niteleme blokları vardır:

...
Ağayılım güden-de çobanum mısın
Ƙulağumda şorşayan nāyibüm misin
... D 136b/2-3

¹⁴ Yazmada كورچم şeklinde yazılmıştır. Fakat bu kelimenin geçtiği cümledeki soruya verilen cevaptan bunun *Ƙoçum* (كورچم) yerine bir istinsah yanlışı olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵ Bk. Kerime Üstünova, **Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler**, Alfa, İstanbul, 1998, s. 177.

Katma, karşılaştırma, bağlama, kuvvetlendirme vb. işlevleri bulunan /*da*/ edatının bu örneklerde belirgin bir işlev taşıdığı söylenemez. Bu edat örneklerimizde daha ziyade doldurma bir unsur gibi görünmektedir. Dikkat edilecek olursa bu ifadeler hep manzum kısımlarda geçmektedir. Bu yüzden onun bir işlevi varsa da bunu dil içi değil, müzikaliteyi (ritim, ahenk, durak vs.) ilgilendiren dil dışı sebeplere dayandırmak gerekmektedir. Nitekim Pertev Naili Boratav'ın da işaret ettiği gibi bilhassa müzik eşliğinde icra edilen halk edebiyatı türlerinde bu edata bir dolgu malzemesi olarak çok sık başvurulmaktadır.¹⁶ Örnek:

Zobalarında guru da meşe yantıyor efem

Yantıyor ya Memed ağam da üşümüş donuyor

Boncuklu da gelin ortalıkta dönüyor

Aslanım da efeler vay vay (Denizli türküsü)

Dedem Korkut Kitabı'nda da kahramanlar *soylamalarını* hep *kopuz* eşliğinde icra ederler. Bundan dolayı /*da*/ edatı bir ritim unsuru olarak söz konusu sıfat-fiil gruplarının üzerine getirilmiş olmalıdır.

¹⁶ Pertev Naili BORATAV, "Halk Türkülerine Dair", **Folklor ve Edebiyat**, C. 2, Adam Yay., 1.bs., İstanbul, 1983, s.338.